

יודע דעת עליון

וַיִּשָׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר נֹאם בְּלָעַם בְּנֹו בְעַר וַנֹּאֵם הַגִּבֹּר שְׁתֵּם הָעֵינַן: נֹאֵם שְׁמַע אֲמָרִי אֶל וַיִּדַע דַּעַת עֲלִיוֹן מַחְזֶה שְׁדֵי יַחֲזֶה נֹפֵל וּגְלוֹי עֵינַיִם: (במדבר כד טו-טז).¹

במדבר רבה פרשה יד כ – בין בלעם למשה

שנוי:² "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (דברים לד ו) - בישראל לא קם אבל באומות העולם קם... זה בלעם בן בעור.³ אלא, הפרש בין נבואתו של משה לנבואתו של בלעם. שלוש מידות היו ביד משה מה שלא היה ביד בלעם. משה היה מדבר עמו עומד, שנאמר: "ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך" (דברים ה לא), ועם בלעם לא היה מדבר עמו אלא נופל, שנאמר: "נופל וגלוי עיניים". משה היה מדבר עמו פה אל פה, שנאמר: "פה אל פה אדבר בו" (במדבר יב ח), ובבלעם נאמר: "נאם שומע אמרי אלי" - שלא היה מדבר עמו פה אל פה.⁴ משה היה מדבר עמו פנים בפנים, שנאמר: "פנים בפנים דבר ה' עמכם" (דברים ה ד), ועם בלעם לא היה מדבר כי אם במשלים, כמה שאתה אומר: "וישאל משלו ויאמר...".⁵

שלוש מידות היו ביד בלעם מה שלא היה ביד משה. משה לא היה יודע מי מדבר עמו,⁶ ובלעם היה יודע מי מדבר עמו, שנאמר: "נאם שומע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה". משה לא היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו ובלעם היה יודע אימתי הקב"ה מדבר עמו, שנאמר: "ויודע דעת עליון". מְשָׁלוּ משל לטבחיו של מלך שהוא יודע מה המלך מקריב על שולחנו ויודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו.⁷ כך היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו.⁸ בלעם היה מדבר עמו בכל שעה שירצה, שנאמר: "נופל וגלוי עיניים" - היה משתטח על פניו, ומיד היה גלוי עיניים על מה ששואל.⁹ ומשה לא היה מדבר עמו בכל שעה שירצה.¹⁰

¹ באף אחד משלושת נאומיו של בלעם, אין פתיחה מרשימה כזו. הנאום השלישי והאחרון – מה טובו אוהליך יעקב – נפתח במילים: "נאם שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עיניים" (במדבר כד ז), ואילו כאן, "בנאום הרביעי" – נאום העצה והנבואה לעתיד (נאום לו הקדשנו גיליון מיוחד בשם **נבואת בלעם ועצתו**), מתווספת התכונה "יודע דעת עליון" וביחד עם הפתיחה של הנאום השלישי, מגיע שבחו של בלעם לשיא: "נאם שמע אמרי אל וידע דעת עליון מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עיניים". שמא תאמר, דברי הבל הם שבלעם מעיד על עצמו, כמו שאולי ניתן להבין ממדרש תנחומא (בבור) סימן יד בפרשתנו: "אף על פי שמשבח אותו רשע ויודע דעת עליון, פיו העיד ואמר לא ידעת". ראו גם רש"י קהלת י יד: "והסכל ירבה דברים - שהיה מתפאר בעצמו שהיה יודע דעת עליון". אך הרוב המכריע של המדרשים והפרשנים מבין את "יודע דעת עליון" כאמירה שהמקרא מסכים לה ומנסה להתמודד עם השאלה מה היא אותה דעת עליון שרשע כבלעם זכה לה (ומשה לא זכה כפי שנראה להלן)?

² שנוי"ז הוא ציטטה ממדרש **ספרי זוטא במדבר** שנחשב למדרש תנאים וקדום למדרש במדבר רבה המאוחר. שניהם אגב ממוקמים על הפסוק החותם את פרשת נשא: "ובא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו מעל הפפרת אשר על ארן העדת מבין שני הקברים וידבר אליו" (במדבר ז פט). שם, ולא בפרשתנו, נדרש המדרש לדון בין נבואת משה ובלעם.

³ וכל כך למה? "כדי שלא יהיה פתחון פה לאומות העולם לומר: אילו היה לנו נביא כמשה, היינו עובדים לקב"ה".

⁴ היכן כתוב שהקב"ה היה מדבר עם משה "פה אל פה"? בתוכחה לאהרון ולמרים בפרשת האישה הכושית שבסוף פרשת בהעלותך: "פה אלפה אדברבו ומראה ולא בחידת ותמונת ה' ביט ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה" (במדבר יב ח). זה האזכור היחיד של "פה אל פה" במקרא.

⁵ "פנים אל פנים" או "פנים בפנים" נאמר פעמיים על משה: בפרשת כי תשא, שמת לג יא: "ודבר ה' אלמשה פנים אלפנים פאשר דבר איש אלדעהו וכו'", ובפרשת חזאת הברכה, בסיכום חיי משה, דברים לד י: "ולאקם נביא עוד בישאל קמשה אשר דעו ה' פנים אלפנים". זה הפסוק שבו נפתחת דרשה זו. גם בני ישראל ראו "פנים בפנים" במעמד הר סיני, ככתוב: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש" (דברים ה ד).

⁶ עניין זה שמשה לא היה יודע מי מדבר עמו מצוי גם בספרי דברים שנו ומקורות אחרים והוא תמוה ודורש הסבר. היו שהציעו שהכוונה היא לידיעה אם המדבר הוא הקב"ה או מלאך. אבל לעיל ראינו שהקב"ה מדבר עם משה "פה אל פה"! משה גם נאבק קשות בגזרה: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך" (שמות כג כ, לג ב), ראו דברינו **הנה אנכי שולח מלאך לפניך** בפרשת משפטים.

⁷ ראו הרחבת משל זה בפירושו רמב"ן בתחילת פרק כד: "ואמרו משל לטבחיו של מלך וכוונתם לאמר שהטבח יודע בהוצאת שולחנו של מלך והשר שלו שהוא נאמן בכל ביתו ועומד בסודו לא ידע בהוצאת השולחן". הטבח (בלעם) הוא היודע דעת רבו/אדונו יותר מהשר (משה). כבר הרחבנו לדון במוטיב זה בדברינו **משל הטבח והשר** בפרשה זו שם גם הבאנו בהרחבה מדרש במדבר רבה זה, ומקורותיו בספרי במדבר. ועוד נחזור לפירושו רמב"ן גם בדף זה.

⁸ נראה להגיה כאן במקום: "היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו" ל: "היה בלעם יודע מתי הקב"ה עתיד לדבר עמו" והכל נראה להגיה כאן במקום: "היה בלעם יודע מה הקב"ה עתיד לדבר עמו". ובמשפט שאחריו, מתחיל תיאור המעלה השלישית. שאם לא כן, אז הרי לנו מעלה נוספת של בלעם על פני משה: יודע מי מדבר עימו, יודע גם מתי, גם מה וגם בכל שעה שרוצה. גם לעצם העניין, קשה לומר שהנביא, כל נביא ובפרט בלעם, יודע מראש מה הקב"ה רוצה לדבר עמו! אך "מה" זה נמצא גם במקור בספרי זוטא ומחזק מאד את משל הטבח והמלך, או הטבח והשר. נראה שיש כאן מקום לחקירה נוספת.

⁹ ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת בלק: "נופל על פניו וגלוי עיניים - על העתידות", שזו התכונה של ידיעת העתיד, המאפיינת את הנבואה **ונביא אמת**, ומתאימה לנאום אחרית הימים של בלעם. האם זהו "יודע דעת עליון"?

¹⁰ כל שלוש חסרונותיו ושלוש מעלותיו של בלעם בהשוואה עם משה, יסודן בפסוקים שלנו, הפותחים את הנאום הרביעי נאום הנספח – העצה. חמש מתוכן נמצאות אמנם כבר בנאום השלישי (בדפוסים מצוטט פסוק ד ולא טו-טז), אך כאן מתווספת התכונה

ר' שמעון אומר: אף משה היה מדבר עמו בכל שעה שירצה, שנאמר: "ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו", מיד: "וישמע את הקול מדבר אליו" (במדבר ז פט, סוף פרשת נשא).¹¹

אליהו זוטא (איש שלום) פרשה י – הודיעני את דרכיך כנגד יודע דעת עליון

לפיכך נתן להם הקב"ה בלעם בן בעור, שהוא מעולה בחכמתו כמשה. משה יתיר דבר אחד ובלעם חסר דבר אחד, משה חסר דבר אחד ובלעם יתר דבר אחד ... במשה כתוב: "הודיעני נא את דרכיך" (שמות לג יג), ובבלעם כתוב "ויודע דעת עליון" (במדבר כד ט).¹²

פתרון תורה פרשת וירא בלק עמוד 204 – יודע שהקב"ה שונא זימה

רבי יוסי הגלילי אומר: כמה קשה עצה שנתיעץ בלעם הרשע לבלק על ישראל. מה כתוב בו? "ויודע דעת עליון" - והלוא מלאכי השרת שחייהן חיי עולם אינן מכירין בדעתו של הקב"ה ורשע זה יהא כתוב יודע דעת עליון! אלא כך אמר בלעם הרשע לבלק: יודע אני באלוהיהם של אילו שהוא שונא את הזימה. בוא ואתן לך עצה שתעשה: הזהירו את בנותיכם ואמרו להן: אל תבעלו להם עד שישתחוו לפעור.¹³ וכשיעץ בלעם הרשע את בלק, כך עשו בנות מואב לקחו כלים נאים והולכות למחנה ישראל ומראות להן והיו קורות להן שווי אלף במאתים זו ... ואם רצונך שתכנס עמי לקובה ואני מראך כלים נאים ומעולין מכלי זה. היא מושכתו והולך אחריה וכיון שנכנס עמה אחזתו בראשו ונישקתו על כורחו שלא בטובתו וכו'.¹⁴

מסכת ברכות דף ז עמוד א – יודע מתי הקב"ה כועס

"ויודע דעת עליון" - השתא דעת בהמתו לא הוה ידע - דעת עליון הוה ידע?¹⁵ אלא: מלמד, שהיה יודע לכון אותה שעה שהקב"ה כועס בה.¹⁶

"יודע דעת עליון" וחוזרות ונמנות כולן. מדוע נמנית התכונה "ויודע דעת עליון" דווקא כאן? מדוע דווקא בנאום העצה ואחרית הימים, חשוב להדגיש שבלעם יודע אימתי (ולפי נוסח אחר שראינו "מה") הקב"ה מבקש לדבר איתו. נראה שאנחנו גונבים את התשובה הפשוטה המתבקשת: יודע דעת עליון היא ידיעת אחרית הימים. אבל נלך צעד צעד.

¹¹ לפני שנמשיך ביתרון בלעם על משה בידיעת דעת עליון שהוא נושאנו, נזכיר שיש שחולקים על הדעה שרק עם בלעם היה הקב"ה מדבר בכל עת שירצה ולא עם משה (ואולי גם לא מסכימים על משל הטבח והשר). ראו מדרש ספרי במדבר פרשת בהעלותך פסקא סח, בפרשת פסח שני: "עמדו ואשמעה מה יצווה ה' לכם - כאדם שאומר אשמע דבר מפי רבי. אשרי ילוד אשה שכך היה מובטח שכל זמן שהיה רוצה, היה מדבר עמו". ראו גם רש"י במדבר ט ז: "אמר להם עמדו ואשמעה, כתלמיד המובטח לשמוע מפי רבו. אשרי ילוד אשה שכך מובטח, שכל זמן שהיה רוצה היה מדבר עם השכינה". כך גם בפירושו של רש"י לדברים לד י: "אשר ידעו ה' פנים אל פנים - שהיה לבו גס בו ומדבר אליו בכל עת שרוצה, כענין שנאמר (שמות לב, ל) ועתה אעלה אל ה' (במדבר ט, ח) עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם". ראו דברינו **אשרי ילוד אישה – אשרי יולדתו** בפרשת בהעלותך על דמותו של משה הנמשכת אל בית המדרש של חכמים (ר' יהושע). ועל שמיעת הקול במשכן, ראו דברינו **וישמע את הקול מדבר אליו** בפרשת נשא.

¹² וכן הוא במדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - פרשת בלק: "לפיכך נתן להם בלעם שהיה חכם כמשה ... במשה כתיב: הודיעני נא את דרכיך ובבלעם כתיב: ויודע דעת עליון". ההתמקדות היא בתכונה אחת עליונה של בלעם על משה (וכן לצד השני) והעיונות הוא בין הפסוק "ויודע דעת עליון" שנאמר על בלעם, ובין הפסוק: "הודיעני נא את דרכיך" בו משה מבקש לדעת את דרכי ה', פסוק שחסר במדרש במדבר רבה ובמדרש ספרי. אלה מציינים את הידיעה "אימתי ה' מדבר עימך" ואילו כאן נראה שיועד דעת עליון היא ידיעה גבוהה יותר של הנהגת ה' בעולמו. משה מבקש "הודיעני נא את דרכיך" ואילו בלעם כבר "יודע דעת עליון". ראו כל המדרשים והפרשנים על "הודיעני נא את דרכיך ואדעך" (שמות לג יג). וכבר הרחבנו מעט בנושא זה בדברינו **נקרת הצור** בפרשת כי תשא.

¹³ בקריאה ראשונה נראה שמדרש זה פותר את "יודע דעת עליון" של בלעם, ע"י הנמכת תכונה זו. מה יודע בלעם? שדעת העליון אינו סובל זימה ופריצות. אבל יש לדרשה זו גם קריאה שנייה ושלישית כפי שנראה להלן.

¹⁴ מדרשים ופרשנים רבים בעקבותיהם מתארים בהרחבה את עצת הזנות שנתן בלעם מלך מואב, המקופלת במלים: "לכה איצעך" (אבן עזרא הוא בין הפרשנים היחידים שלא מסכים לקו זה!), ראו דברינו **שיטים של זנות** וכן **נבואת בלעם ועצתו** בפרשה זו. אך אין הם קושרים זאת ל"יודע דעת עליון" המופיע בפסוק טז שבא שני פסוקים לאחר "לכה איצעך" שבפסוק יד. מדרש מאוחר זה כן קושר את הדברים. דעת עליון של בלעם הוא "התגלית הגדולה" שאולי באמת הייתה תגלית גדולה בלי מרכאות, לעמי אותה תקופה, ש'אלוהיהם של אלה שונא זימה" (זנות היה לעתים חלק מהפולחן האלילי). ראו המשך מדרש שם שמדגיש, בניגוד למדרשים המקוריים, שבנות מואב דווקא לא השקו את בני ישראל יין, שלא יאמרו שמתוך שכרות עשו זאת: "וכך אמר לו בלעם לבלק: בתחילה שעשו את העגל לא מחל להם אלא על ידי היין ששתו והיו שכורים ואמרו שכורים היינו ... אבל אל תספקו להם כדי שיהיו מזידיים שלא ימחול להם". האם גם זו "דעת עליון", לחשב על מה הקב"ה ימחל ועל מה לא? לדעת כיצד להפיל את בני ישראל שיעשו בזדון היינו בידיעה ברורה ולא בשוגג?

¹⁵ כאשר הקב"ה מגלה את עיני בלעם והוא רואה את המלאך העומד כנגדו בדרך, מה שהאיתן ראתה עוד קודם, אומר בלעם: "חטאתי כי לא ידעתי כי אתה יוצב לקראתי בדרך". הגם זהו "יודע דעת עליון"? שם נראה מתאים יותר הביטוי "גונב דעת העליונה" שנאמר על קין (בראשית רבה כג יג). כך או כך, שאלת הגמרא היא פשוטה: איך אפשר לומר על אדם שהוא "יודע דעת עליון" כאשר הוא לא רואה את מה שאתונו רואה?

¹⁶ כך מביא גם רש"י בפירוש לתורה: "ויודע דעת עליון – לכוון השעה שכועס בה". ראו בהמשך הגמרא שם: "אמר רבי אלעזר: אמר להם הקב"ה לישראל: דעו כמה צדקות עשיתי עמכם שלא כעסתי בימי בלעם הרשע" וכל זה מבוסס על הפסוק ממכיהו ה שאנו קוראים בהפטרות השבת: "עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב וימה ענה אתו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה'". שם, בשלושת הנאומים הראשונים של בלעם לא מתגלית "דעת עליון" שבו, והקב"ה לא כעס, אבל כאן, בעצה על הזנות בשיטים (ובנבואותיו לאחרית הימים) ידע בלעם לכוון! ולפיכך מוזכרת תכונה זו בנאום העצה והנבואה, הנאום הרביעי. ולעצם

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) חופת אליהו – קוסם ולא נביא

אמר ר' יצחק: בשעה שהרגו בני ישראל לבלעם,¹⁷ היו מתנחמין¹⁸ ואומרים: מה עשינו שהרגנו נביא שכתוב בו "ויודע דעת עליון"? יצתה בת קול ואומרת: קוסם הרגתם ולא נביא.¹⁹

מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן ח – חכמה רעה

יש חכמה טובה לבעליה ורעה לבעליה. טובה לבעליה זה יהושע בן נון, שנאמר "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה" (דברים לד) ... חכמה רעה לבעליה, זה בלעם, שנאמר: "נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון" (במדבר כד) ולבסוף: "ואת בלעם בן בעור הרגו בני ישראל" (במדבר לא).²⁰

רמב"ן במדבר פרק כד פסוק יד – ידיעת אחרית הימים

והנבואה הזאת לימות המשיח היא ... ולכך הרחיק הענין מאד ואמר "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" - (פסוק יז) מה שלא אמר כן בנבואות הראשונות, ואמר שזאת עצת ה' שיעץ להיות באחרית הימים.²¹ וקרא עצמו עתה "שומע אמרי אל" "ומחזה שדי יחזה" (טו - טז), כאשר עשה בנבואה השלישית, והוסיף לקרוא עצמו "יודע דעת עליון". והאומר כך: "יודע אני דעת פלוני", ירצה לומר שהוא מכיר ממנו מה בלבו הדברים שלא יגיד בפיו. וכן זה יכוין לומר שהוא יודע ויאמר עתה מה שיש בדעתו של אל עליון לעשות בעולמו בסוף כל הימים, וזה כענין שנאמר (ישעיה סג ד) כי יום נקם בלבי, ואמרו (קהלת רבה יב י) ליבא לפומא לא גלי.²²

הידיעה מתי הקב"ה כועס, האם היא המשך של ידיעת בלעם "אימתי הקב"ה מדבר עמו", וש"היה מדבר עמו בכל שעה שירצה"? האם זו הרחבה של "משל טבחיו של מלך שיודע מה המלך מקריב על שולחנו וכו'" - ויודע גם מתי המלך כועס ובגלל מה (הזנות והזימה)? או שמה זו תכונה נוספת של בלעם?

¹⁷ הריגת בלעם נזכרת במלחמת מדין, פרשת מטות, במדבר לא ח: "וְאֵת מַלְכֵי מִדְיָן הָרְגוּ עַל חֲלָיֵיהֶם ... וְאֵת בָּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הָרְגוּ בְּחָרְבִי". כמו כן נזכר אירוע זה גם בספר יהושע יג כב: "וְאֵת בָּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֵם הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחָרְבִי אֶל חֲלָיֵיהֶם".
¹⁸ מצטערים.

¹⁹ ראו גם פתרון תורה פרשת וירא בלק עמוד 203: "כתוב אחד אומר: ויודע דעת עליון, וכתוב אחד אומר: ואת בלעם בן בעור הקוסם וגו'. אלא עד שלא קילל את ישראל, נביא היה וידע דבר שהקב"ה חפץ בו לברך את ישראל ... וכיון שנתן לבו לקלל את ישראל ירד מגדולתו ונסתלקה ממנו רוח הקודש והיה נוטל חמש פרוטות בכל יום בשכרו וקוסם בהן". ראו גם פירוש חזקוני על הפסוק בפרשתנו: "וידע דעת עליון - שאין דעתו לקלל את ישראל בעוד שהם זכאים". כל עוד שבלעם הלך בדרך שהקב"ה הנחה אותו הוא היה בבחינת יודע דעת עליון. ברגע ששינה טעמו, פסקה ממנו דעת זו והפך לקוסם. נראה לנו שיש כאן שימוש בכתיב החסר של המילה "יודע" בפסוק: "ידע דעת עליון" לומר לך: פעם ידע דעת עליון, היום כבר לא. אך דא עקא שזה כתוב בנאום העצה על הזנות ודווקא היא שהצליחה. יענו לך כל הפרשנים האלה: יש כח בקסם ובכישוף, את זה היה לבלעם. האם פירושים אלה יכולים להתלכד עם פירוש חז"ל שידע לכוון בלעם מתי הקב"ה כועס?

²⁰ מתאים היה יותר להביא את הפסוק בספר יהושע יג כב: "וְאֵת בָּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֵם הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחָרְבִי אֶל חֲלָיֵיהֶם" ובכך הייתה ההשוואה של חכמה טובה - יהושע, וחכמה רעה - בלעם מושלמת יותר. מה גם שבפסוק ביהושע מכונה בלעם "קוסם" כפי שמדגיש המדרש הקודם. מדרש תנחומא כאן, מזהה כאן את "דעת עליון" עם החכמה, עניין שאפשר להתווכח עליו (ראו דברינו **אנשים כמים ונבונים וידועים** בפרשת דברים שם ניסינו להבחין בין חכמה, דעת ותבונה) ואנו נחזק אותו בפסוקים (מעטים יש להודות) על חכמה רעה. ראו קהלת פרק א פסוקים יג, יח. סוף דבר, ידיעת דעת עליון איננה מונעת את הבחירה החופשית שניתנה לאדם ואינה תריס ומגן כנגד מידות רעות ("רוח גבוהה מתלמדי בלעם", מסכת אבות) שעלולות לקלקל הכל. יהושע, תלמידו של משה שהיה בו דרך ארץ, עומד מול בלעם מקבילו של משה מאומות העולם שסופו קוסם ונותן עצות על הזנות. ראו אזכור "עון פעור" ביהושע כב יז. גם מדרש אליהו זוטא שהבאנו לעיל, מסכים בסופו של דבר עם מדרש זה כשהוא מסיים ואומר: "... במשה כתוב הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), ובבלעם כתוב ויודע דעת עליון (במדבר כד י) לא נמצאתה בו דרך טובה, ולא בא לידו צדקה לעולם, אלא בא לידי לשון הרע, וביקש להחריב כל העולם כולו". ומה על נבואותיו של בלעם על אחרית הימים? "דרך כוכב מיעקב"? האם הם בדרגת עצתו לזנות בשיטים? גם להן ניתן לקרוא "חכמה רעה"?

²¹ הראשון להשתמש במטבע הלשון "אחרית הימים" הוא יעקב בברכתו לבניו, בראשית מט א פרשת ויחי: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בְּנָיו וַיֹּאמֶר הֲאִסְפוּ וְאֶגְיְדָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" שעליו אמרו חז"ל: "ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכניה" (פסחים נו א), בדברינו **קריאת שמע וגיילי הקץ בברכת יעקב** בפרשת ויחי. שני לו, בלעם בפרשתנו. שליש, משה פעמיים בספר דברים; פרק ד פסוק ל: "בְּצֹר לָךְ וּמִצְאוּךָ לַל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וְשָׁבַתְּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי, וּפְרַק לֹא פִסּוּק כֹּט: " ... וְקִרְאת אֶתְכֶם הָרְעָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים כִּי תֵעָשׂוּ אֶת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ וְכו' ". ומכאן לנביאים: ישעיהו ב ב, ירמיהו ארבע פעמים, יחזקאל, הושע, מיכה ועד דניאל.

²² הלב לא מגלה ללב - סוד כמסו ביותר. המקור בקהלת רבה מקשר ביטוי זה לסוד קבורתו של משה, אבל במדרש תהלים מזמור ט אכן מדובר בשנות המשיח: "אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה באה, אל תאמין בו, לפי שכתוב: כי יום נקם בלבי - ליבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי?". אם הלב לא מגלה לפה, הפה למי יגלה? לנושא שלנו, רמב"ן מחזיר אותנו לפשט הפסוקים ולדקדוק של תארי בלעם בנאום השלישי החוזרים בנאום הרביעי בתוספת "וידע דעת עליון". ראו הערה מס' 1 לעיל. ואפשר שכבר קדם לו אבן עזרא שמדגיש שהפסוק "לכה איעצך" איננו לעצת הזנות בשיטים אלא לנבואת אחרית הימים והכל נבואה לעתיד לבוא שהיא אכן בידיעת דעת עליון, ואומר: "וידע דעת עליון - בדרך נבואה לא בקסם". ומרחיב אחריו רבי בחיי בן אשר בפירושו לתורה כאן. ראו גם בעל הטורים במדבר פרק כד: "אמר כאן ויודע דעת עליון לפי שרצה לגלות ימות המשיח". וגם הרמב"ם, למרות שבמורה נבוכים כמעט ולא מתייחס לנבואת בלעם, בונה, באגרת תימן את החשבון שלו על קץ הימים (תאריך שעבר מזמן) על פסוקים מנבואת בלעם, לא פחות מאשר פסוקים מדניאל ומהתורה: "שבנבואת בלעם רמז שתחזור הנבואה לישראל אחר שתפסוק מהם". נראה שחכמי ימי הביניים לוקחים את נבואת אחרית הימים של בלעם ברצינות רבה, שכן מקורה ב"דעת עליון", גם אם מפי רשע מרושע כבלעם. הלב אמנם אינו מגלה לפה והדברים סתומים לא ברורים (גם חזון דניאל לא בדיוק גלוי), אבל הפוטנציאל ישנו, כי הוא בדעת עליון, וכל דור יפרש, או שלא יפרש, פסוקים אלה לתקופתו ותקוותיו.

רמב"ן במדבר פרק כד פסוק א – מעלת משה ברורה

אמר (שם) אשר מחזה שדי יחזה, כי ראה עתה באיספקלריא המאירה, כנביאים הראשונים שאמר בהם (שמות ו ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי. או במדרגה למטה מהם, כי מחזה שדי איננו שדי. והנה הם יראו באל שדי והוא יחזה במחזה של שדי והנה היו שתי מדרגות למטה מהם, ועל כן קרא עצמו "גלוי עיניים" שהיא מדרגת בני הנביאים, כמו שנאמר (מלכים ב ו כ) ה' פקח את עיני אלה ויראו וגו'. וכבר נאמר כן בבלעם עצמו בראיית המלאך (לעיל כב לא), ויגל ה' את עיני בלעם.²³

ולא תחשוב בזה זולת מה שפירשנו²⁴ מפני מאמר רבותינו שאמרו בספרי (ברכה לט), ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, ואיזה זה בלעם. אלא הפרש יש בין נבואת משה לנבואת בלעם, משה לא היה יודע מה מדבר עמו, ובלעם היה יודע מה מדבר עמו שנאמר: נאום שומע אמרי אל, משה לא היה יודע מתי מדבר עמו שנאמר (לעיל ז פט) מדבר אליו, ובלעם היה יודע מתי מדבר עמו שנאמר: ויודע דעת עליו, משה היה מדבר עמו מעומד שנאמר (דברים ה כח) ואתה פה עמוד עמדי, ובלעם היה מדבר עמו שהוא נופל שנאמר נופל וגלוי עיניים. משל לטבחיו של מלך יודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו.²⁵

וביאור ענין הברייתא הזו, מפני שאמר הכתוב (שם לד י) לא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ודרשו רבותינו שאינו בא לספר במעלה אשר לנבואת משה על נבואת שאר הנביאים, שכבר הודיע אותנו מעלתו עליהם בשני מקומות, בפסוק וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו ג), ובפסוק אם יהיה נביאכם וגו' (לעיל יב ו).²⁶

אבל עתה לא דבר על משה שידע הוא את השם כענין שנאמר (שמות לג יג) הודיעני נא את דרכיך ואדעך, שלא אמר הכתוב: אשר ידע את השם פנים אל פנים, אבל אמר: אשר ידעו, כי ידבר על ביאור הנבואה. יאמר כי למשה רבינו תבוא מבוארת כמדבר אל חברו פנים אל פנים, שמודיעו דבריו וכוונתו עד שיכיר בפניו שהבין דבריו וכוונתו באמירה ובהכרת רצונו בפניו. ואמרו כי לבלעם היה זה בעת שניבא לכבוד ישראל שעמד על דברי ה' ועל רצונו וחפצו בכל הענין העתיד לבוא לישראל.²⁷

ואף על פי כן, יש הפרש בין נבואת משה לבלעם. כי משה לא היה יודע מה מדבר עמו, באיזה ענין באיזה מצוה יצונו, אבל היה הוא מוכן בכל עת לדבור והיה הקב"ה מצוה אותו כפי הרצון לפניו, אבל בלעם היה מכוין ומחשב בדבר ההוא שהוא חפץ בו והולך ומתבודד ומכין נפשו להיות עליו הרוח אולי יקרה ה' לקראתו כאשר הוא מפורש בכאן, ויודע שאם יחול עליו בענין ההוא אשר חשב ידבר עמו לא בענין אחר.²⁸ ומשה לא היה יודע מתי ידבר עמו, כי לא היה אליו עת קבוע לדבור, אבל בכל עת שיחפץ משה ויכוין לבו לדבור היה מדבר עמו כמו שאמר (לעיל ט ח) עמדו ואשמעה מה יצוה ה', וכן בכל עת שיהיה לפניו יתעלה הרצון להיות מצוה אותו מאהל מועד וישמע את הקול מדבר אליו, אבל בלעם היה מכוין את השעה שיהיה לו הדבור ולא תנוח עליו הרוח אלא באותה השעה. אולי היא השעה יזכירו רבותינו במסכת ברכות (ז א) ובמסכת סנהדרין (קב ב) שהיה מקלל בה, ובה היה חל עליו הרוח לא בעת אחרת לעולם.²⁹

²³ לאחר שהשווה את נבואת בלעם לנבואת האבות: אברהם, יצחק ויעקב, מפחית רמב"ן מאד בגדולתו ודרגת נבואתו של בלעם (להוציא אולי את רמיזותיו לעניין אחרים הימים וגם אלה פשוט נמסרו לו), שאיננה יותר מדרגת בני הנביאים. אך מה לעשות עם מדרש ספרי (ובמדבר רבה) שאומרים שבלעם היה כמשה ועוד היו לו שלושה דברים עדיפים, אחד מהם הוא "יודע דעת עליו"! לכך נזקק רמב"ן באריכות בהמשך דבריו.

²⁴ לא תחלוק על מה שפירשנו ואל תטען כנגד דברינו בגלל מדרש ספרי ובמדבר רבה שראינו לעיל.

²⁵ עד כאן מצטט רמב"ן את מדרש ספרי / במדבר רבה אבל לא עד סופו. הוא עוצר במשל הטבח והשר. משל שרמב"ן הפך למוטיב מרכזי בפירושו וראייתו מי הוא בעצם בלעם ובמה כוחו. ראו שוב דברינו [משל הטבח והשר](#) בפרשה זו. מכאן ואילך מתמודד רמב"ן עם המדרש ומשנה באופן משמעותי את אופן קריאתו.

²⁶ אם מדרש אליהו זוטא לעיל (הערה 12) מתעכב על ההשוואה בין משה שכתוב בו: "הודיעני נא את דרכיך" (שמות לג יג), ובלעם שכתוב בו: "ויודע דעת עליו" (במדבר כד י), השוואה שהיא לטובתו של בלעם, מדגיש רמב"ן ידיעה נוספת של משה שמצויה בפסוק הפותח את מדרש במדבר רבה: "ולא קם נביא ... אשר ידעו ה' פנים אל פנים!" הקב"ה ידע אותם פנים אל פנים. את זה יפתח רמב"ן גם בקטע הבא.

²⁷ בקטע זה רמב"ן מתייחס לפתיח של המדרש שאומר: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, ואיזה זה בלעם". מעלת משה לא הייתה בכך שהוא ידע את ה' פנים אל פנים, אלא שהקב"ה ידע אותו פנים אל פנים והבהיר לו את הנבואה באופן הכי ברור שאפשר. ואם אצל בלעם היה דבר דומה, אין זה אלא "בעת שניבא לכבוד ישראל ... בכל העניין העתיד לבוא לישראל". וזה לא קשור באומות העולם. רמב"ן ממשיך לבאר את המדרש ונראה שהופך אותו על פניו.

²⁸ נבואת משה הייתה ברוח פתוחה וברצון טוב, לקבל כל מה שהקב"ה יצווה עליו אם וכאשר יהיה רצון מלפניו. בלעם, לעומתו, כיון מראש לנושא מסוים "שהוא חפץ בו" וחיכה לרגע שהקב"ה יאות לדבר איתו על נושא זה "לא בענין אחר".

²⁹ מקוצר הזמן לא עמדנו ופרשנו דברי רמב"ן אלה עד סופם ונשאיר לשואבי המים לעמוד על דיוק דברים אלה, כל אחד ואחת מהבנתם הטובה. נזכיר רק שבהמשך דבריו שם מפתח רמב"ן את מוטיב הטבח והשר אצל המלך: "ואמרו משל לטבחיו של מלך, על

בראשית רבה פרשה סה סימן כ – אבנימוס הגרדי ובלעם

"הקול קול יעקב והידיים ידי עשו" (בראשית כז כב) ... אמר ר' אבא בר כהנא: לא עמדו פילוסופים בעולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי. נתכנסו כל אומות העולם אצלו, אמרו לו: תאמר שאנו יכולים ליזדווג לאומה זו? אמר: לכו וחזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות שלהם. אם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אין אתם יכולים להזדווג להם. שכך הבטיחון אביהן ואמר להם: הקול קול יעקב - בזמן שקולו של יעקב מצוי בבתי כנסיות, אין הידיים ידי עשו. ואם לאו - הידיים ידי עשו, אתם יכולים להם.³⁰

שבת שלום
מחלקי המים

המדה הראשונה, וכוונתם לאמר שהטבח יודע בהוצאת שולחנו של מלך והשר שלו שהוא נאמן בכל ביתו ועומד בסודו לא ידע בהוצאת השולחן. והמשל הזה יורה שדעת החכמים לומר שהיה בלעם יודע מעצמו אחרי כוונתו שהשם יאמר לו מה אקוב לא קבה אל (לעיל כג ח) וכל הענין, ואחר כן ישמע הדבור במלות ההם אשר חשב בלבו. וזה מה שהזכרתי, כי היה קוסם ותבואנה העתידות בלבו ועתה בשביל ישראל ישמע בהם גם הדיבור, ולפיכך היה מתפאר בעצמו עתה לומר נאום שומע אמרי אל".

³⁰ נראה שדרשן בית שני העוסק בדמותו של בלעם המקראי, מפנה מעט את מבטו אל תקופתו הוא ר"מגלה" דמות בת זמנו שנראה לו לזהות או לחבר עם דמותו של בלעם. מדובר בפילוסוף הלניסטי שהחוקרים מזהים עם הפילוסוף [Oenomaus of Gadara](#). לגבי בלעם כבר אמרו חכמים שחכמתו וכח נבואתו נתנו לו "כדי שלא יהא פתחון פה לאומות העולם לומר אילו היה לנו נביא כמשה היינו עובדים להקב"ה" (במדבר רבה יד כ). אבל הדרשן חי בבית שני, בלעם איננו ומנגד יש פילוסופים ומינים שמאתגרים את עולם המחשבה היהודי שאיתם צריך להתמודד. לפיכך מדלג המדרש על פני כמעט אלפיים שנה ומחבר את בלעם המקראי עם 'בלעם' של דורו. חיבור שאולי עושה טוב לדמותו של בלעם המקראי 'הקוסם' 'הרשע'. בהשראת אבנימוס אולי גם בלעם הופך לפילוסוף של בית שני ולא לסתם 'מכשף' של (טרום) בית ראשון. הדרשן שם בפי אבנימוס דברי שבח והלל למקדשי מעט של בתי כנסיות ובתי מדרשות בהם עוסקים בתורה ובשפוך שיח – בדומה לדרשה בה בלעם מרגיע את אומות העולם בשעת מתן תורה כשאלה חשבו שהקב"ה מביא מבול לעולם ובלעם מסביר להם: "לא מבול של מים ולא מבול של אש הוא מביא, אלא הקב"ה רוצה ליתן תורה לעמו" (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ה). לדרשן חשוב להציג מוטיב זה מפי פילוסופי אומות העולם: מפי בלעם שטבע את הפסוק "מה טובו אוהליך יעקב" ומפי פילוסוף בן תקופת הדרשן שבא מהעולם ההלניסטי המנוגד כל כך למסורת ישראל. כל זאת, כלקח ומוסר לקהל השומעים: אין כוחנו בכח הזרוע, רק בכוחו של "קול יעקב" – שגם חכמי אומות העולם מכירים בו. וכבר הקדשנו דף מיוחד בשם [אבנימוס הגרדי](#) בפרשה זו. ראו שם.